

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2025-91-8>
УДК 338.45:339.0(81):195

Цвірова В.В.

кандидат економічних наук, здобувач,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка

Tsvirova Viktoriia

Yevhenii Bereznyak Military Academy

БРАЗИЛІЯ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ОЗБРОЄНЬ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ЗРОСТАННЯ (70-ТІ – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

BRAZIL IN THE GLOBAL ARMS ECONOMY: A HISTORICAL RETROSPECTIVE OF GROWTH (1970S–1980S)

Стаття відображає історичну ретроспективу позитивної економічної практики і присвячена дослідженню ключових аспектів виходу Бразилії на міжнародний ринок озброєння в 70-ті – 80-ті роки минулого століття. Висвітлюються ключові чинники успіху: державна підтримка через субсидії та пільгові програми, орієнтація на експорт до країн Латинської Америки, Африки та Близького Сходу, а також впровадження технологічних інновацій. Особлива увага приділяється аналізу внутрішньої та зовнішньої ринкової кон'юнктури. Стаття демонструє приклади побудови успішної моделі формування конкурентоспроможної оборонної індустрії та зміцненні її ролі у міжнародній економіці озброєнь. У цей період бразильський ВПК запровадив активну стратегію просування своєї продукції на міжнародних ринках, що дозволило країні зосередитися на специфічних сегментах ринку, пропонуючи конкурентоспроможні рішення для країн, що розвиваються. Дослідження оцінює економічні, соціальні та політичні наслідки розвитку бразильського ВПК, включаючи зростання експорту, технологічний прогрес, а також виклики, пов'язані з нерівномірним регіональним розвитком. Стаття підкреслює унікальність бразильського досвіду в контексті країн, що розвиваються та його значення для розуміння сучасних тенденцій у світовій економіці озброєнь.

Ключові слова: міжнародний ринок озброєнь, військові витрати, оборонний бюджет, оборонно-промисловий комплекс, воєнна економіка, інституційне регулювання, фіскальне регулювання, державна підтримка.

The article explores Brazil's role in the global arms economy during the 1970s and 1980s, a period marked by significant growth in its defense industry, which remains a relevant topic today due to its implications for understanding the rise of emerging economies in high-tech and strategic sectors. The study of Brazil's experience offers valuable insights into how developing nations can navigate global markets traditionally dominated by established powers, addressing contemporary debates on economic diversification and national security. The article examines the historical evolution of Brazil's defense sector, focusing on the factors that enabled its emergence as a notable player in arms production and export. It discusses the role of state policies, including government subsidies and strategic initiatives, in fostering industrial growth. The Brazilian defense industry developed from political and economic motivations. The Brazilian defense industry, unlike many in less developed countries, is predominantly private. But the state has played an active role in its organization, development, industrial structure, and production. The government and state-owned enterprises played catalytic roles in establishing the industry and in promoting the development of indigenous technology. Brazil initiated a new industrial strategy that forces final producers to become more competitive by reducing protection. The tripod strategy was also central to fostering the viability and maturing of the industry. The analysis covers the contributions of key industry players, such as Embraer and Engesa, in producing military aircraft and armored vehicles, highlighting their efforts to meet both domestic and international demand. The article also addresses Brazil's export strategies, targeting markets in Latin America, Africa, and the Middle East, and the technological advancements that bolstered its competitiveness. The discussion emphasizes the broader significance of Brazil's defense industry for redefining the role of developing nations in the global arms trade, shedding light on the interplay between economic development, technological innovation, and geopolitical strategy. This analysis contributes to understanding how emerging economies can leverage strategic industries to enhance their global standing.

Keywords: international arms market, military spending, defense budget, defense industry, military economy, institutional regulation, fiscal regulation, state support.

Постановка проблеми. У більшості країн світу основним лейтмотивом розвитку власного військово-промислового комплексу виступає усвідомлення політичним керівництвом країни зовнішніх загроз

національній безпеці. Особливістю зростання оборонної промисловості Бразилії у 70-ті – 80-ті роки ХХ століття є те, що воно відбувалося без суттєвого зовнішнього імпульсу. Більш того, на кінець 70 х

років Бразилія не лише не збільшила свої військові витрати, але й досягла суттєвого їх зменшення. Так, за постійними цінами 1982 року реальні військові витрати країни зменшилися з 2,5 млрд доларів США у 1973 році до 1,7 млрд у 1983 році, що дозволило країні досягти найнижчого рівня військових витрат (у відсотках від ВВП) серед більшості країн світу, одночасно побудувавши одну з найбільш динамічних оборонних індустрій [1, с. 75]. Водночас, у 1980-х роках минулого століття Бразилія стала шостим за величиною експортером зброї у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Звіті «Перспективи світової економіки-2024», що публікується Міжнародним валютним фондом наведено аналіз економічного розвитку Бразилії, включаючи її позицію серед найбільших економік світу (10-те місце за номінальним ВВП). Хоча Звіт безпосередньо не фокусується на показниках оборонної промисловості, він акцентує увагу на тому, що виробництво озброєнь стало одним із важливих факторів економічного зростання Бразилії після Другої світової війни [2, с. 26].

Ф. Краузе стверджує, що позиція Бразилії щодо війни в Україні виходить за межі геополітичного хеджування і представляє стратегічне вирівнювання з глобальним Півднем, засноване на баченні економічного розвитку через співпрацю. Зрештою, нова зовнішня політика Бразилії виходить з її історичної прихильності до неучасті та прагматизму і виявляє зростаючу схильність до заперечення ліберальних міжнародних норм [3, с. 328].

Г. Далл'аньол досліджує розвиток бразильської оборонної промисловості в рамках загального макроекономічного середовища. Автор підкреслює складнощі з отриманням показників інноваційного розвитку, а компанії оборонного сектора, лише за деякими винятками мусять розраховувати на міжнародну співпрацю, оскільки знецінена валюта та інфляційний тиск гальмують їх інноваційні зусилля [4, с. 11].

Мета статті провести аналіз ключових факторів та наслідків зростання оборонно-промислового комплексу Бразилії у 70 – ті – 80-ті роки ХХ століття, а також визначити його місце у світовій економіці озброєнь.

Виклад основного матеріалу. На відміну від багатьох менш розвинених країн, оборонне виробництво Бразилії було переважно сконцентроване в приватному секторі. Разом з цим, держава відіграла активну роль в її організації та розвитку. Уряд країни створив ряд агенцій, завданням яких була його підтримка та регулювання. Так, в 1974 році Міністерство оборони Бразилії вийшло з пропозицією до Президента країни генерала Ернесто Гейзеля щодо перегляду політики оборонного виробництва.

Було запропоновано створити державну структуру з підпорядкуванням Міністерству оборони, яка б відіграла ключову роль в оптимізації розвитку оборонного комплексу. При цьому держава повинна була захищати підприємства від недобросовісної конкуренції, створюючи для них специфічні ніші на ринку з метою уникнення дублювання функцій. Після створення у липні 1975 року *Indu'stria de Material Belico do Exercito (IMBEL)* держава значно посилила свій вплив, взявши на себе виконання ряду ключових функцій в оборонній промисловості, серед яких: співпраця в плануванні та виробництві оборонної продукції, сприяння поширенню технологій, створення технічних та фінансових стимулів для розгортання нових виробництв. Таким чином, IMBEL виконувало функції державного планового агентства, промоутера досліджень і розробок, а також виробника та експортера зброї [5, с. 92].

Структура оборонної промисловості Бразилії базувалася на державних фірмах, приватних підприємствах та дочірніх компаніях транснаціональних корпорацій. Ця структура налічувала понад 650 підприємств. Оборонні підприємства були присутні практично в усіх секторах економіки Бразилії, однак розташовувались, в основному лише в чотирьох штатах: Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Мінас-Жерайс та Ріу-Гранді-ду-Сул. Державні підприємства демонстрували присутність у всіх видах збройних сил Бразилії [6, с. 131].

На початку 70-х років минулого століття основу озброєння збройних сил Бразилії складала військова техніка, що була придбана у США ще в 50-х–60-х роках минулого століття в рамках Програми військової допомоги [7, с. 107]. Поява європейських виробників дозволила диверсифікувати постачальні ланцюги. Європейські фірми відіграли важливу роль у подальшому розвитку військово-промислового комплексу, надавши не лише новітні технології, але й виступивши в якості партнерів у створених спільних підприємствах (табл. 1). За відносно короткий період бразильський експорт оборонної техніки став все більш конкурентоспроможним.

Бразильська оборонна промисловість скористалася наявністю кваліфікованої робочої сили, завдяки чому у 70-х – 80-х роках вона залишалася найбільш динамічною галуззю високих технологій у країні [9, с. 87], що дозволило Бразилії ввійти до десятки провідних постачальників ліцензій на озброєння для країн третього світу (табл. 2).

Також розвиток бразильської оборонної промисловості почав стимулюватися експансією бразильських оборонних компаній до Європи, Африки та Азії. Передаючи свої технології, бразильська оборонна промисловість повторювала модель, упроваджену західними транснаціональними компаніями.

Таблиця 1

**Реципієнти ліцензій на системи озброєння
(1977–1983 рр., країни «третього світу»)**

Країна-реципієнт	Кількість видів озброєння	Кількість країн, від яких отримано ліцензії
Індія	11	5
Аргентина	9	4
Південна Африка	8	4
Тайвань	8	2
Бразилія	7	6
Пакистан	7	5
Єгипет	6	4
Південна Корея	6	2
Ізраїль	5	2
Філіппіни	5	4
Індонезія	4	6
Китай	3	3
Мексика	3	3
Нігерія	3	2

Джерело: побудовано автором з використанням [8]

Таблиця 2

**Країни-донори ліцензій на виробництво озброєнь для країн «третього світу»
(1977–1983 рр.)**

Країна	Кількість ліцензій	Кількість видів озброєння	Кількість країн-реципієнтів, що отримали ліцензію
США	27	11	9
Франція	20	12	9
Велика Британія	18	10	10
ФРН	15	10	8
Італія	12	7	8
Радянський Союз	7	5	3
Ізраїль	6	4	4
Китай	4	4	2
Бразилія	3	2	3
Австралія	2	2	2
Австрія	2	2	1
Іспанія	2	2	1
Швейцарія	2	2	н. д.
Бельгія	1	1	1
Швеція	1	1	1

Джерело: побудовано автором з використанням [8]

ми. Крім того, завдяки виходу на закордонні ринки вона змогла використати власні специфічні переваги і краще обслуговувати своїх клієнтів. Ця стратегія дозволила отримати доступ до новітніх та більш досконалих технологій через філії в розвинених країнах.

Поряд з цим, бразильський оборонний комплекс почав упроваджувати агресивну стратегію експортного маркетингу. Міжнародний маркетинговий підхід галузі полягав у використанні «нішової стратегії», що передбачала уникнення прямої конкуренції з виробниками-супердержавами. В його основу покладалась: передача «адаптованих технологій», персоналізація окремих видів продукції, організація технічного обслуговування, щедre експортне кредитування та збереження гнучкості в компенсаційних угодах. Всього протягом десяти років Бразилія стала п'ятим за величиною експортером оборонної техніки у світі [10, с. 591]. Як засвідчують дані (табл. 3), у період з 1982 по 1985 (на нього припадає пік конфлікту між Іраном та Іраком) спостерігається чітка тенденція до щорічного зростання світового експорту озброєнь за обсягом, однак у доларовому еквіваленті експортні показники Бразилії становили лише десяту частину від загального обсягу продажів зброї Сполученими Штатами. У 1986 році він був зосереджений у Північній Африці та на Близькому Сході, що обумовлювалося фактором ірано-іракської війни та хронічним торговельним дефіцитом Бразилії з країнами-експортерами нафти.

Оборонна промисловість Бразилії надала приватному сектору можливості для більш високого рівня використання їх можливостей (через механізм компенсації коливань на внутрішньому ринку) та виходу на нові ринки, де він зміг продавати продукцію технологій подвійного призначення. Так, наприклад, компанія Metal Leve, яка була постачальником поршнів для двигунів Embraer, стала експортувати їх також і на ринки США. Завдяки упровадженню цих стратегій лідерами приватного сектору в бразильській оборонній промисловості стали компанії Avibras та Engesa. Заснована в 1961 році, Avibras провела широкий спектр досліджень в аерокосмічній галузі, розробила системи озброєння «повітря-земля» та «земля-земля», а також налагодила виробництво ракет військового призначення. Протягом ряду років Avibras інтегрувала свою діяльність, створивши дочірні компанії в сфері космічних досліджень, електроніки, хімії, аерокосмічної промисловості та комунікацій. У середині 1980-х років понад 80 відсотків доходів Avibras надходило від міжнародних продажів [12, с. 2248].

Розширення кола постачальників, комерціалізація процесу прийняття рішень та технологічні новачі призвели до інтернаціоналізації структури виробництва. Прикладами можуть слугувати виробництво бразильською компанією Embraer двомісного турбогвинтового навчального літака EMB-312 Tucano, який втілював нові технології виробництва, отримані в рамках попередніх ліцензійних угод з Італією та США; подальші угоди з іраксько-єгипетським кон-

Таблиця 3

Експорт зброї та боєприпасів з Бразилії, 1980-1986 рр. (млн дол. США)

Назва фірми	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Engesa	54.0	18.9	128.2	179.4	194.1	159.8	53.3	87.5	74.0
Avibra	6.4	3.4	3.8	6.6	19.5	197.2	167.2	322.0	80.6
Embrae	80.9	113.9	107.6	97.4	66.0	150.0	249.6	347.4	385.3

Джерело: побудовано автором з використанням [11]

сорціумом (1983) та британськими Королівськими повітряними силами (1985) інтернаціоналізували Tuscato, налагодивши ліцензійне виробництво в Єгипті та Північній Ірландії (двигуни постачалися американською фірмою Garrett і збиралися в Британії компанією Rolls Royce, а сам літак будувався з бразильських комплектуючих у Північній Ірландії компанією Short Brothers [13, с. 137].

Характерною рисою бразильської військової техніки стала значна варіація в її комплектації. У продуктах Embrae вона становила від 50 до 60 відсотків, що відображало маркетингову стратегію компанії, яка полягала в замовленні окремих деталей і компонентів у іноземних компаній, що значно спрощувало технічне обслуговування її літаків за кордоном. Натомість вітчизняні компоненти в продукції Avibras становили близько 80 відсотків, подібна ситуація була характерною й для корпорації Engesa – її базові продукти, такі як броньовані машини Urutu та Cascavel містили набагато більше деталей бразильського виробництва, ніж танки EE-T1 Osorio MBT, в яких використовувалися ряд імпортованих компонентів [14, с. 376].

Разом з цим, технологічний розвиток бразильської оборонної промисловості залишався нерівномірно розподіленим між різними видами збройних сил. Армія та повітряні сили володіли більш досконалими технологіями, ніж військово-морський флот, що пов'язане впливом історичних чинників. Так, після «повстання військово-морського флоту» в 1983 році бразильський уряд значно зменшив роль військово-морського флоту та відсунув його розвиток на другий план [15, с. 117]. Більш того, військово-морські сили найбільше постраждали від кризи зовнішнього боргу країни, що спостерігався у 1980-х роках.

Отже, зростання військово-промислового комплексу Бразилії стало результатом збігу сприятливих умов на світовому ринку та внутрішньої політики. Військове правління додало важливі нові елементи до традиційних умов автономії військових і незалежності служб, серед яких перерозподіл ресурсів переважно до оборонного сектору, гарантування замовлень на внутрішньому ринку, впровадження сприятливої експортної політики та захист ключових програм від впливу несприятливих економічних факторів. Хоча бразильський правлячий військовий

режим після 1964 року не мав ні можливостей, ні бажання поширювати ці спроможності на всю бразильську промисловість, він успішно запровадив їх до оборонного сектору.

В результаті сформувався стійкий консенсус стратегічних цілей військової індустріалізації з ринковими адаптаційними стратегіями. Як наслідок, військове виробництво було налаштоване на відповідність до нових ніш міжнародного ринку, водночас задовольняючи першочергові потреби бразильських збройних сил. Як засвідчують результати аналізу, визначальний поступ Бразилії у світовій економіці озброєнь зумовлювався синергетичним ефектом від поєднання кон'юнктури глобального ринку та інституційного регулювання оборонного сектору. При цьому ключову роль відіграла внутрішня політика, направлена на забезпечення відносної автономії військового виробництва щодо упровадження технологічних та маркетингових інновацій. Необхідною умовою розвитку стали сприятливі зміни в структурі світової економіки озброєнь, оскільки жодна з провідних державних інституцій не змогла б повноцінно функціонувати без стабільно високого міжнародного попиту, сприятливих умов для трансферу технологій, а також доступності міжнародного фінансування (табл. 4).

Таким чином, успішне входження Бразилії на міжнародний ринок озброєнь можна пояснити не лише сприятливими внутрішніми та міжнародними факторами. Насамперед, проведена урядом структурна конвергенція сприяла формуванню набору інституцій, які дозволили скористатися новими можливостями та узгодити глобальні й локальні обмеження.

Висновки. Серед основних політичних детермінант створення життєздатної оборонної галузі Бразилії можна виділити: по-перше, прагнення уряду позбутися залежності від імпорту військової техніки (у період з 1946 по 1970 рік Бразилія імпортувала більшість видів озброєння та військової техніки зі Сполучених Штатів); по друге, розуміння того, що розвиток потужної оборонної промисловості посилить вплив Бразилії серед менш розвинених країн Латинської Америки, Африки та Азії та зможе надати значні політичні та економічні вигоди; по-третє, розвиток оборонної сфери формував додаткові можливості для представників

Глобальні ринки, локальна політика та військово-промислові інституції Бразилії (1977–1983 рр.)

Структури глобального ринку Збільшення кількості постачальників Комерціалізація торгівлі озброєнням Технології як засіб обміну Інтернаціоналізація виробництва	Структури внутрішньої політики Політична автономія військових Технократичний військовий режим Міжвідомчі розбіжності Залежний від держави внутрішній капітал
Військово-промислові інституції Чітке окреслення компетенцій Чіткі межі між сегментами Гнучке визначення ролей усередині сегментів Визначальний контроль військових над загальною траєкторією розвитку Гасло розвитку: «комерційне в якості стратегічного» Норма розвитку: «технологічний прагматизм»	Контрольовані характеристики оборонного сектору промисловості Зростання під керівництвом держави Обмежені зв'язки з цивільною наукою, технологіями та промисловістю Розмита межа між державним і приватним Комерціалізовані рішення щодо виробництва Поступове технологічне зростання

Джерело: побудовано автором з використанням [16]

бразильських збройних сил відігравати ключові ролі у реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Поряд з наведеними політичними детермінантами, не менш важливими стали економічні фактори, які відіграли ключову роль у становленні потужної оборонної галузі Бразилії. Так, починаючи з 1970-х років, міжнародна торгівля зброєю зазнала фундаментальної реструктуризації, що призвело до зародження глобальної економіки озброєнь. Ключовими її наслідками стали: зростання чисельності виробників зброї, комерціалізація логістичних маршрутів, зростання ролі технологій у міжнародному обміні, а також інтернаціоналізація виробництва. Посилення цих тенденцій, що проявлялися від початку 1970-х років до кінця холодної війни, супроводжувалося значними коливаннями у щорічному попиті на продукцію оборонного комплексу. Останнє, у свою чергу значно залежало від суто

економічних факторів (ціна на нафту, зовнішній борг та економічне зростання країни тощо). Саме таке поєднання коливань попиту та фундаментальних змін у структурі ринку стало підґрунтям для військово-промислової експансії Бразилії у світовій економіці озброєнь.

Проведене дослідження дозволило провести аналіз чинників та механізмів, що забезпечили Бразилії статус одного з провідних експортерів озброєнь у 70–80-х роках ХХ століття. Вивчення цього періоду є важливим для розуміння сучасних тенденцій у світовій торгівлі зброєю. Подальші перспективи дослідження полягають у розширенні хронологічних меж і проведенні порівняльного аналізу з іншими країнами, що розвиваються і прагнуть утвердитися на ринку озброєнь. Це дозволить виявити універсальні закономірності та унікальні стратегії, що визначають успіх або невдачі в їх упровадженні.

Список літератури:

1. Stepan A. *Rethinking military politics: Brazil and the southern cone*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988. 345 p.
2. Slow S., Divergence R. World economic outlook. *World Economic Outlook*. 2024.
3. Krause F. Explaining Brazil's Stance on the Ukraine War. *Bulletin of Latin American Research*. 2024. Vol. 43. No. 4. P. 326–329.
4. Dall'agnol G. F., Pacelli Lazzarotti Diniz E. Innovation, industry, and defense: prospects and challenges for Brazil. *Defence Studies*. 2024. Vol. 1. P. 1–22.
5. Neto R.D.G. How Brazil competes in the global defense industry. *Latin American Research Review*. 1991. № 3. P. 83–107.
6. Hudson R. A. Castro's America Department: Systemizing Insurgencies in Latin America. *Studies in Conflict & Terrorism*. 1987. Vol. 9. No. 2. P. 125–167.
7. Stockholm International Peace Research Institute. Arms Trade Registers: The Arms Trade with the Third World. Cambridge, MA: MIT Press, 1975. 346 p.
8. Louscher D. J., Salomone M. D. Marketing security assistance: new perspectives on arms sales. Lexington, Mass : Lexington Books. 1987. P. 36–41.
9. Neto R. D. How Brazil competes in the global defense industry. *Latin American Research Review*. 1991. Vol. 26. No. 3. P. 83–107.
10. Neto R. D. The Role of Transnational Companies in the Brazilian Defence Tripod. *Journal of Latin American Studies*. 1991. Vol. 23. No. 3. P. 573–597.
11. Brzoska M. Economic factors shaping arms production in less industrialized countries. *Defence and Peace Economics*. 1999. Vol. 10. No. 2. P. 139–169.

12. Limonge W., Cabral A. S. How a Brazilian firm, characterized by an innovator profile, seeks to construct competitive advantage and how it impacts at general economy growth. In: *PICMET'08-2008 Portland International Conference on Management of Engineering & Technology*. 2008. P. 2241–2250.
13. Baniak J., Baker G., Cunningham A. M., Martin L. Silent Sentry passive surveillance. *Aviation week and space technology*. 1999. Vol. 7. P. 134–139.
14. Perruci Jr., G. The North-South security dialogue in Brazil's technology policy. *Armed Forces & Society*. 1995. Vol. 21. No. 3. P. 371–394.
15. Ferreira D. P. The Navy of Brazil: An Emerging Power at Sea. *National Defense University*. 1983. No. 83. P. 131–153.
16. Conca K. L. Global markets, local politics, and military industrialization in Brazil. Berkeley : University of California, 1992. 217 p.